

Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW)

Bartosz Kwiatkowski*

Areszt Śledczy w Opolu

Augustyn Bańka*

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

INITIAL VALIDATION OF THE SCALE OF "PROACTIVITY IN PENITENTIARY ISOLATION" (PPI)

In this article authors describe procedure of construction and validation of the scale for measuring inmates proactivity in penitentiary environment. Presented in the article scale of Proactivity in Penitentiary Isolation (PPI) opens new field of research on preparatory activity undertaken by inmates before living on the loose. Since the structure of proactive behaviors in the group of inmates no published studies have examined yet, this paper reviews the literature to identify antecedents of penitentiary proactivity. The constructed measure was tested in group of 166 inmates. Exploratory factor analysis indicated that optimal structure of PPI consists with 4 components. Confirmatory factor analysis using SEM revealed that 4 dimensional model is characterized by good indices of fit to empirical data ($RMSEA=0.048$; $GFI=0.918$).

Key words: construction of future, proactivity, measuring scale, psychometric characteristics

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŚRODOWISK ZAMKNIĘTYCH

Przymusowa izolacja w środowisku zamkniętym jest dla człowieka niewątpliwie sytuacją trudną. Izolacja przymusowa wynikająca z pobytu w środowisku zamkniętym bądź wyizolowanym utrudnia funkcjonowanie jednostki, a także zaburza jej dotychczasowe relacje społeczne i fizyczne. Sytuacja izolacji nie pozwala na kontynuowanie dotychczasowego stylu życia, albowiem ogranicza lub definitywnie przerywa pośrednie jak i bezpośrednie stosunki jednostki ze środowiskiem wolnościowym. W tym rozumieniu sytuacja izolacji to: „układ relacji, jaki zachodzi między człowiekiem a otoczeniem w jakiś określony sposób zamkniętym” (Ciosek, 2001). Nie można jednak mówić o całkowitej spójności sytuacji izolacji albowiem przyjęta przez E. Goffmana (1961a,b; 1975) kategoryzacja środowisk zamkniętych doprecyzowuje generalny cel tych instytucji oraz kryteria podziałów.

Przyjęty przed E. Goffmana podział ze względu na cel wyszczególnia cztery grupy. Do pierwszej z nich autor zalicza podmioty sprawujące opiekę nad osobami niezdolnymi do prawidłowego funkcjonowania bez pomocy innych ludzi (np. domy starców). Do drugiej grupy za-

licza instytucje pomagające jednostkom, które z jakiś powodów nie mogą zadbać o siebie. Takie osoby mogą również stanowić zagrożenie dla innych osób, dlatego też wymagają fachowej opieki np. w szpitalach psychiatrycznych, w zakładach opieki paliatywnej. Trzecią grupę instytucji stanowią więzienia oraz zakłady poprawcze przeznaczone dla osób stanowiących zagrożenie dla społeczeństwa. Ostatnia grupa zawiera instytucje, do których ludzie trafiają z własnej inicjatywy w celu realizacji wyznaczonych przez siebie celów. Należą do nich m.in. zakony oraz klasztory.

Przedstawiony podział nie wyróżnia ogólnych właściwości instytucji zamkniętych. Według Goffmana (1975) środowisko zamknięte, które w sposób konkretny ogranicza kontakty jednostki ze światem zewnętrznym określa się mianem instytucji totalnej. W instytucji totalnej działalność jednostki jest ściśle zaplanowana, a jej funkcjonowanie odbywa się w obecności osób podobnie traktowanych (Ciosek, 2001). Co więcej, pola działalności człowieka, które w środowisku wolnościowym są naturalnie od siebie oddzielone (sen, zabawa i praca), w instytucji totalnej realizują się nieświadomie i mimowolnie. Inny pogląd przedstawia H. Ellenberger (1971), który instytucje zamknięte dzieli według celu. Główny cel nie jest jednak kluczowy, gdyż sam podział tych instytucji zawiera w sobie wewnętrzne zróżnicowanie. W środowisku więziennym takim przykładem są np. skazani o odmiennych typach osobowości odbywający kary w jednym zakładzie karnym.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Bartosz Kwiatkowski, Areszt Śledczy w Opolu, ul. Sądowa 4, 46-020 Opole. e-mail: kwiatkowski34@gmail.com

A zatem więzienie jest jednym z przykładów instytucji totalnej. W polskim systemie więziennictwa osoby pozbawione wolności mogą odbywać karę za popełnione na wolności przestępstwo w zakładach karnych bądź aresztach śledczych. Cechą charakterystyczną instytucji ograniczających wolność jest zmuszenie ludzi do pobytu w nich przez dłuższy okres czasu (Ciosek, 2001). W tej instytucji funkcjonują dwie przeciwstawne grupy: funkcjonariusze oraz więźniowie, pomiędzy którymi tworzy się specyficzny układ zależności i oddziaływań mający wpływ na funkcjonowanie więzienia (Niewiadomska, 2007).

Aktualnie więzienie pełni pięć odrębnych funkcji: izolacyjną, socjalno-bytową, ekonomiczną, gospodarczą oraz resocjalizacyjną (Porowski, 1985, s. 138-151). Funkcja izolacyjna stanowi priorytet, gdyż oddziela społeczeństwo od osób stanowiących bezpośrednie zagrożenie. Z drugiej jednak strony powinno się dostrzegać społeczny aspekt instytucji totalnej, albowiem więzienie w aspekcie społecznym nie służy tylko izolacji skazanych. Środowisko zamknięte powinno kreować u osadzonych postawy prospołeczne oraz uchronić ich od powrotu do przestępstwa. W tym kontekście więzienie staje się odrębnym środowiskiem wymagającym przystosowania, w którym jednostka uczy się nowych umiejętności i sprawności. Jednakże „w tym samym” środowisku człowiek napotyka na pewne ograniczenie przez które realizacja osobistych celów jednostki jest mocno zawężona.

Indywidualne predyspozycje oraz systemy wartości skazanych są z reguły niewspółmierne z dolegliwościami wynikającymi z izolacji więziennej. Dolegliwości więzienne wynikają z samej struktury sytuacji odosobnienia. Wyróżnia się pięć głównych dolegliwości więziennych (Niewiadomska, 2007): ograniczenie wolności, swobody działania oraz szansy utrzymywania kontaktów z bliskimi, pozbawienie udogodnień materialnych i usługowych, pozbawienie kontaktów heteroseksualnych, pozbawienie człowieka autonomii, możliwości podejmowania suwerennych decyzji, pozbawienie poczucia bezpieczeństwa lub świadomość trwałego zagrożenia utraty bezpieczeństwa wynikającego z pobytu w izolacji.

Pomimo dolegliwości utrudniających prawidłową aktywność jednostki należy dostrzec funkcjonalny aspekt środowiska więziennego, albowiem jest ono określonym systemem wartości i możliwości, które w sposób spójny wpływają na wybór kierunku działania jednostki (Niewiadomska, 2007). Jak zwraca uwagę Mądrzycki (1996) działanie oraz mowa a także myślenie abstrakcyjne to główne wyznaczniki funkcjonowania jednostki.

DZIAŁANIE I AKTYWNOŚĆ W WARUNKACH WIEZIENNYCH

Pojęcie działania nie jest w literaturze przedmiotu określone w sposób konkretny i bezdyskusyjny. Działalność w kontekście osób pozbawionych wolności można przedstawić z perspektywy zewnętrznych i wewnętrznych ograniczeń. Działanie jest „aktywnością dowolną” ograniczoną zewnętrznymi i wewnętrznymi autonomią ludzkiego

działania (Brandtstädter, 1990, s. 87-88). W środowisku zamkniętym ograniczenie zewnętrzne nie wiąże się tylko z kulturą, jak ma to miejsce w środowisku otwartym, ale także z presją norm i wartości preferowanych w instytucji totalnej. Wynika z tego, że aktywność człowieka w środowisku zamkniętym warunkowana jest czynnikami nie występującymi w środowisku otwartym. Oprócz czynników zewnętrznych charakterystycznych dla izolacji przymusowej występują także czynniki wewnętrzne ograniczające jednostkę. Są to wrodzone predyspozycje, nawyki, w tym także nałogi. Warto zaznaczyć, iż czynniki blokujące działalność człowieka można kontrolować tylko w określonym obszarze, a zatem znacznie trudniej w niesprzyjających warunkach osiągnąć wyznaczony cel. Jak wynika z badań (Szymanowska, 2003) osoby pozbawione wolności w ramach pobytu w zakładzie karnym podejmują wiele działań przygotowujących do życia wolnościowego, m.in. uczestniczą w leczeniu odwykowym, starają się ukończyć kursy zawodowe, odłożyć pieniądze przydatne po wyjściu na wolność, kontaktują się z rodziną, starają się o pracę lub rentę. Niestety przeważająca liczba osadzonych poddanych badaniom, w trzech podgrupach klasyfikacyjnych tj. recydywiści, dorośli pierwszy raz karani oraz młodociani, nie podjęli żadnych konkretnych działań. Z pośród wszystkich przebadanych aż 45.5% osadzonych nie wykazywało jakiegokolwiek inicjatywy przygotowującej do życia wolnościowego. W grupie recydywistów było to 61.3%, w grupie dorosłych pierwszy raz karanych 54.8%, natomiast w grupie młodocianych 31.9%.

Warto zaznaczyć, iż jednostka w środowisku zamkniętym, ze względu na liczne ograniczenia, ma problem z efektywnym działaniem, w konsekwencji czego realizacja założonego celu nie jest pewnością, a jedynie prawdopodobieństwem (Brandtstädter, 1990). Pomimo tego człowiek przebywający w izolacji przymusowej wyznacza cele własnych działań ze względu na chęć szybszego opuszczenia środowiska zamkniętego albowiem nadrzędnym celem osoby pozbawionej wolności jest powrót do środowiska wolnościowego. Osoba pozbawiona wolności wyznacza sobie cel działania definiowany jest jako: „umysłowe przedstawienie stanu pożądanego z indywidualnego lub społecznego punktu widzenia, do którego podmiot zmierza” (Mądrzycki, 1996, s. 68). Pojęcie celu działania jest zbieżne z pojęciem wartości realizowanej (Rokeach, 1973). Zazwyczaj funkcjonowanie jednostki, a zarazem podejmowanie przez nią działania, wiąże się jednorazowo z realizacją kilku celów. Na przykład w izolacji więziennej osadzony podczas jednego spotkania z przełożonym (np. wychowawcą) może chcieć zrealizować kilka celów jednocześnie np. może domagać się podania numeru telefonu do sądu, prosić o udostępnienie telewizora w celi mieszkalnej, prosić o sprawdzenie stanu konta itd. Taka realizacja może dotyczyć celów indywidualnych, jak i społecznych (Mądrzycki, 1996). Oprócz tego ludzie mogą podejmować wiele sprzężonych ze sobą działań pomagających osiągnąć tylko jeden cel. W takim przypadku skazany może kontaktować się z wieloma istotnymi, z jego punktu widzenia, osobami (m.in. wychowawcą, dyrektorem) dla osiągnięcia osobi-

stych korzyści np. w okresie poprzedzającym możliwość ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Pojęcie celu działania nie jest tożsame z planem życiowym. Plan życiowy to bowiem: „system celów, do których jednostka zmierza w swoim działaniu oraz zasady ogólne ich realizowania” (Szewczuk, 1996, s. 391). W tym rozumieniu plan skoncentrowany jest na środowisku jednostki oraz emocjonalnym stosunku do niego. Przeprowadzone badania (Szymanowska, 2003) pokazują jednak, że skazani nie posiadają skonkretyzowanych planów na przyszłość. Największy odsetek osób pozbawionych jakichkolwiek planów znajduje się w grupie recydywistów penitencjarnych. Ponad 47% osób z tej grupy skupia się jedynie na przetrwaniu, nie podejmując działania w celu zmiany obecnej sytuacji życiowej. W pozostałych grupach tj. dorosłych pierwszy raz karanych, a także młodocianych odsetek ten wynosi odpowiednio 23.5% oraz 17.2%. Nie można jednak wykluczyć, że niedoprecyzowanie planu na przyszłość może mieć również pozytywny aspekt albowiem w istocie może oznaczać brak chęci powrotu do przestępstwa. Ponadto niechęć do demonstrowania własnych planów może wynikać z lęku przed niepowodzeniem, co skłania jednostkę do modyfikacji własnych zamierzeń w celu ochrony przed porażką (Szymanowska, 2003).

W izolacji przymusowej konstruowanie planów życiowych jest utrudnione ze względu na trudności wynikające z samej struktury tego typu instytucji. Ogólne zasady odbywania kary pozbawienia wolności w sposób znaczący utrudniają efektywne działanie. Dodatkowo sytuacja odosobnienia, charakterystyczna dla izolacji penitencjarnej, negatywnie wpływa na osobowość osób pozbawionych wolności (Kosewski, 1985), a także na sferę wolicjonalną człowieka. Długotrwały pobyt w więzieniu może powodować trwałe i głębokie zmiany w strukturze osobowości. Wynika to z apodyktycznej organizacji więzienia, stosowanego w nim regulaminu, a także konfliktów z personelem więziennym oraz współwięźniami. Więzienie jest w swojej istocie środowiskiem nad wyraz stresogennym oraz nieprzewidywalnym. Kształtuje ono w jednostce nieustanne poczucie zagrożenie bezpieczeństwa osobistego, co można uznać za główne źródło stresu.

Nie mniej jednak pewne indywidualne predyspozycje oraz cechy osobowości ułatwiają człowiekowi funkcjonowanie w warunkach izolacji wymuszonej. Jednostka odznaczająca się wysoką odpornością na stres, stabilnością emocjonalną, wysokim poziomem samooceny i samokontroli, a także wysokim stopniem uspołecznienia, łatwiej znosi trudy izolacji oraz stara się podejmować działanie pomimo napotkanych trudności (Niewiadomska, 2007). Zaznaczyć należy, że różnice w działaniu oraz podejmowaniu aktywności wynikają z odmienności osobowych (właściwości) oraz czynników społecznych. Tworzenie i realizacja planów zależna jest od konkretnych właściwości: wieku, płci, poziomu inteligencji, temperamentu, wzoru zachowania A i B (Mądrzycki, 1996). Czynniki społeczne, m.in. warunki materialne czy też miejsce zamieszkania, w znacznym stopniu wpływają na rodzaj oraz kierunek wyznaczanych sobie celów.

PROAKTYWNOŚĆ W IZOLACJI WIĘZIENNEJ

Jak powszechnie wiadomo aktywność człowieka w otaczającym go środowisku zmierza do osiągania zamierzonych celów. Jednostka podejmująca aktywne działanie, a zarazem oddziaływująca na własne otoczenie jest osobą proaktywną (Crant, 2000; Seibert, Crant i Kraimer, 1999). Oznacza to, że pomimo przeciwności wynikających z otaczającego ją środowiska działa w celu dokonywania zmian poprzez podjęcie intencjonalnego działania w teraźniejszości (Bańka, 2009).

Bateman i Crant (1993) proaktywnością nazywają funkcjonowanie jednostki wpływające w sposób pośredni na środowisko. Takie ujęcie proaktywności wywodzi się z teorii interakcyjnej, w której człowiek, środowisko i zachowanie wzajemnie na siebie oddziałują (Bandura, 1986). Interakcja pomiędzy trzema wymienionymi czynnikami zachodzi permanentnie i jednocześnie. Nie oznacza to jednak, totalnej zależności jednostki od środowiska, albowiem jest ona w stanie je modelować. Człowiek podejmuje aktywne działanie sprawcze przynoszące wymierny efekt w postaci zmiany środowiska, w konsekwencji czego jego działanie skierowane jest na realizację zamierzonego celu w środowisku, które nieustannie się zmienia. Jednostka podejmuje działanie kreatywne, albowiem tylko poprzez zmianę środowiska można wnioskować o działaniu proaktywnym (Bateman i Crant, 1993).

W istocie rzeczy proaktywność zabezpiecza jednostkę przed zagrożeniami obecnymi w środowisku, ponieważ jest uznawana za strategię behawioralną pomocną w przezwyciężaniu trudności (Ouwehand, de Ridder i Bensing, 2008). A zatem proaktywność odgrywa znaczną rolę w przystosowaniu jednostki do nadchodzącej przyszłości, a także jest sposobem działania, w którym planowanie współgra z radzeniem sobie (Aspinwall i Taylor, 1997). Już w czasie teraźniejszym jednostka podejmuje konkretne działania m.in. uczenie się, detencję, antycypowanie oraz minimalizowanie ewentualnych trudności mogących zaistnieć w czasie przyszłym (Aspinwall i Leaf, 2002, Aspinwall, Sechrist i Jones, 2005, De Ridder, Kuijer i Ouwehand, 2007). Dostosowanie się do warunków przyszłościowych jest wynikiem nie tylko myślenia uprzedzającego (Taylor i in., 1998) oraz myślenia kontrafaktualnego (Sanna, Chang i Meier, 2001), ale wynika również z podejmowanego działania uprzedzającego (Oettingen i in., 2005).

KONSTRUKTY PROAKTYWNOŚCI

W literaturze pojęcie proaktywności rozpatrywane jest z dwóch różnych perspektyw. Status teoretyczny pojęcia proaktywności rozpatrywany jest dwojako albowiem jedni badacze akcentują osobowościową dyspozycję proaktywności (Bateman i Crant, 1993; Frese i in., 1996) natomiast inni zwracają uwagę na wskaźniki sytuacyjne proaktywności (Morrison i Phelps, 1999). Czyni to klarowny podział na proaktywność interpretowaną z pozycji cech osobowości, a także postawy zaangażowanej. Posta-

wa zaangażowana jest konsekwencją warunków życia, okoliczności, a także potrzeb środowiskowych (Bańka, 2005). Pojęcie proaktywności obejmuje zarówno zmienne osobowościowe oraz zmienne kontekstualne (Crant, 2000; Bańka, 2005, 2012).

W proaktywności rozumianej jako dyspozycja osobowościowa można wyszczególnić cztery odrębne podejścia podkreślające osobowościowe aspekty proaktywności: podejście akcentujące proaktywność jako osobowość, podejście związane z koncepcją inicjatywy personalnej, podejście związane z pojęciem samoskuteczności, podejście związane z koncepcją odpowiedzialności. Proaktywna osobowość określa różnice indywidualne występujące pomiędzy jednostkami w podejmowaniu przez nie konkretnej aktywności skierowanej na zmianę środowiska (Bateman i Crant, 1993). W tym ujęciu osoba proaktywna wykazuje się inicjatywą, poszukuje zmian, jak również podejmuje aktywność skierowaną na realizację celu. Skądinąd osoby odznaczające się niskim poziomem proaktywności nie poszukują okazji do zmiany otaczających je warunków. Na ogół preferują bierne postawy nastawione głównie na adaptację do warunków istniejących. Ponadto nie wykazują aktywności, a także ogólnie pojętej inicjatywy.

Koncepcja inicjatywy personalnej eksponuje dwa rodzaje zmiennych – inicjatywę retrospektywną i konkurencyjną (Speier i Frese, 1997). Inicjatywa retrospektywna wiąże się z formami działania wykorzystywanymi w realnej pracy, natomiast inicjatywa konkurencyjna odnosi się do działania w nawiązaniu do przeprowadzonych wywiadów. W tym kontekście pojęcie inicjatywy personalnej oznacza aktywne działanie jednostki pomimo nałożonych na nią obowiązków i zadań. Charakterystyczne dla inicjatywy personalnej jest podejście samoinicjujące (*self-starting*) pozwalające na organizację i zapoczątkowanie działania w celu realizacji określonych zadań (Frese i in., 1996). Osoba przejawiająca względną inicjatywę zazwyczaj realizuje wyznaczone sobie cele. Wykazanie zachowań proaktywnych w połączeniu z inicjatywą, z odpowiednimi zasobami interpersonalnymi oraz integracyjnymi podwyższa poziom skuteczności własnej podmiotu. W tym ujęciu (Parker, 1998) skuteczność własna jest zdolnością stosowania efektywnego (proaktywnego) zestawu działania, bardziej rozległego niż wynika to z pełnionej przez jednostkę roli.

Inne spojrzenie na uwarunkowania oraz status proaktywności prezentują Morrison i Phelps (1999). Przedstawiony przez nich konstrukt implikuje orientację na zmianę oraz usprawnienie funkcjonowania. Jednostka w otaczającym ją środowisku powinna umiejętnie wdrażać konkretne zmiany, a także podejmować wyzwania zgodne z własnym zapalem (wola). Tak rozumianą proaktywność Morrison i Phelps (1999) nazywają odpowiedzialnym zaangażowaniem.

W podejściu kontekstualnym, ujmującym pojęcie proaktywności jako zachowanie wynikające ze środowiska, wyróżnia się trzy następujące zmienne: poszukiwanie sprzężenia zwrotnego, socjalizację proaktywną oraz niepewność (Bańka, 2005, 2007).

CECHY OSÓB PROAKTYWNYCH

Postępowanie w sposób proaktywny jest działaniem w znacznym stopniu wykraczającym poza określone przez środowisko wzorce wymagań przystosowawczych (Bańka, 2009, s. 350). W tym kontekście osoby o wysokim natężeniu proaktywności dostrzegają nadarzające się możliwości, podejmują działania, a także nie poddają się w obliczu występujących trudności w celu zmiany środowiska (Crant, 1995; Seibert, Crant i Kraimer, 1999). Osoby proaktywne podejmują się efektywnego działania w środowisku społecznym, w przeciwieństwie do osób o niskim poziomie proaktywności, które są bierne, nie wykazują inicjatywy w celu zmiany obecnego stanu. Osoby o niskim poziomie proaktywności tylko przystosowują się do otaczających je warunków (Bańka, 2005, 2007).

Osoby proaktywne stale poszukują możliwości zmiany (Bańka, 2010a). W tym celu dążą do realizacji własnych zamierzeń poprzez konkretnie prowadzone działanie oraz skuteczne planowanie aktywności, jak też cały czas bronią się przed nicnierobieniem. Ponadto nieustannie przeszukują środowisko, dostrzegają własne deficyty utrudniające realizację zamierzonych celów. Nawet w niesprzyjających okolicznościach, wynikających z negatywnych właściwości środowiska, starają się wykrywać korzyści. Takie osoby nastawione są na realizację celów nastawionych na zmianę (Bańka, 2005, 2010b, 2012). Działanie nastawione na zmianę nie tylko zmienia jednostkę, ale „modyfikuje” również środowisko, kształtując w jednostce poczucie własnej skuteczności. Dokonywane w obrębie własnego środowiska zmiany wynikają z podejmowanych przez osoby proaktywne działań usprawniających, zapobiegawczych i uprzedzających. W takim ujęciu proaktywność to postawa życiowa charakterystyczna dla osób stale poszukujących nowych rozwiązań, działających pomimo przeciwności losu i niekorzystnych zdarzeń, a także biorących odpowiedzialność za własne postępowanie (Bańka, w druku).

Działanie proaktywne nie ogranicza osób w ich własnych zamierzeniach. Osoby te podążają własną drogą, postępują w zgodny odmienny sposób niż osoby o niskim poziomie proaktywności. W swojej aktywności nie zważają na ograniczenia wynikające m.in. z tradycji co ma wpływ na podejmowanie określonych działań tj. dobrowolne i bezinteresowne zaangażowanie, uczestnictwo, wychodzenie z ofertami, rozpoczęcie czegoś, agresywne kreowanie (Bańka, 2005). Dodatkową cechą osób proaktywnych jest dokonywanie przez nie analizy własnych działań. W codziennym funkcjonowaniu stosują one bowiem konkretne techniki, podejmują środki zaradcze, starają się wypatrywać niebezpieczeństw i efektywnie zmieniać własne postępowanie w celu oddziaływania na owe zagrożenie. Wynika to przede wszystkim z ich nieustępliwości w dążeniu do celu, gdyż w każdej chwili mogą zmienić przyjętą wcześniej taktykę, aby działać w sposób bardziej efektywny.

Zaznaczyć należy, iż osoby proaktywne trwają przy własnych planach, niemniej jednak głównym wyznacz-

nikiem ich działania jest cel, który zazwyczaj osiągany jest poprzez dokonywanie licznych zmian na wszystkich etapach jego realizacji. A zatem orientacja na cel, w tym wypadku wyznacza dalsze działanie, a także chroni jednostkę przed impulsywnością (Lizińczyk, 2012) oraz skłonnościami depresyjnymi (Frese, Stewart i Hannover, 1987). Posiadanie jasnych, skryzalizowanych celów, w połączeniu z konsekwencją, planowością oraz dążeniem do osiągnięcia korzystnego z punktu widzenia jednostki wyniku to główne cechy orientacji na cele (Frese, Stewart i Hannover, 1987).

PROAKTYWNOŚĆ OSADZONYCH W IZOLACJI PENITENCJARNEJ

Skądinąd wiadomo, że izolacja penitencjarna stwarza ograniczone możliwości rozwoju osadzonych. Działanie mające na celu redukcję poziomu nieprzystosowania społecznego, a także korekcję w obszarze osobowości określone jest mianem resocjalizacji (Lipkowski, 1988; Ciosek, 1993; Pospiszyl, 1998). W środowisku więziennym przybiera ona formę resocjalizacji penitencjarnej (Machel, 1994), która w swoim założeniu nastawiona jest na przekazywanie wiedzy, wdrażanie nowych stylów zachowań, a w szczególności na wykluczanie postaw społecznych i antyspołecznych (Machel, 2003). Z tej perspektywy można wyróżnić dwa rodzaje celów resocjalizacji penitencjarnej różniące się poziomem zaangażowania. Pierwszy z nich zakłada, że jednostka po opuszczeniu zakładu karnego będzie respektować obowiązujące normy prawne, co w konsekwencji uchroni ją przed powrotem do więzienia. Jest to cel minimum, albowiem w swojej istocie zakłada jedynie przeciwdziałanie zjawisku recydywy. Z drugiej strony przestrzeganie obowiązujących w środowisku wolnościowym norm prawnych, w połączeniu z normami moralnymi pozwala na poprawne funkcjonowanie w społeczeństwie. Takie ujęcie jest celem ostatecznym resocjalizacji penitencjarnej (Machel, 2003), bowiem zwiększa szanse na „normalne życie” oparte na prospołecznych postawach w świecie wolnościowym.

Działania podejmowane przez personel Służby Więziennej w znacznym stopniu nakierowane są na przybliżanie skazanych przebywających w izolacji penitencjarnej do środowiska wolnościowego. Rola skazanego w procesie resocjalizacji jest jednak kluczowa albowiem nie można przewidywać pozytywnych efektów oddziaływań penitencjarnych bez zaangażowania i współdziałania osadzonych z pracownikami Służby Więziennej, rodziną i innymi stronami zainteresowanymi udanym powrotem do środowiska wolnościowego. Osadzeni odbywający karę pozbawienia wolności mogą w ramach zakładu podejmować różne rodzaje aktywności, a więc zarówno te, które są przydatne w lepszej adaptacji do warunków więziennych, czyli ułatwiające „przetrwanie” w izolacji, jak i te, które są przydatne w funkcjonowaniu w warunkach wolnościowych po odbyciu kary.

Aby przybliżyć się w stronę środowiska wolnościowego osadzeni muszą podejmować zachowania strictly proak-

tywne w warunkach izolacji. Z zasady powinny być one nastawione na realizację wcześniej wyznaczonych celów oraz na zmianę sytuacji, jaka była przyczyną osadzenia. Jednak aktywność skazanych w odniesieniu do potrzeb i realiów przyszłego funkcjonowania w środowisku wolnościowym nie jest łatwa w warunkach izolacji penitencjarnej. W więzieniu wszystko odbywa się wobec odgórnie przyjętego schematu, wykonywane czynności są policzalne, ustrukturalizowane, a nade wszystko całkowicie odmienne niż w środowisku wolnościowym. Osoba skazana ma ograniczone pole działania, ponieważ każdy jej ruch w jednostkowy odbywa się w obecności innych osób. Skazani przebywający w zakładach karnych typu zamkniętego, nie mają możliwości skorzystania m.in. z telefonu w czasie dla siebie dogodnym, a sam czas odbywanej przez nich rozmowy telefonicznej trwa określoną ilość minut. A zatem struktura aktywności narzucana przez rygory izolacji więziennej w istotny sposób ogranicza możliwości kreatywnego konstruowania sytuacji, jaka powinna zaistnieć po opuszczeniu więzienia.

Obostrzenia wynikające ze struktury więzienia jako instytucji zamkniętej, z całą pewnością stanowią istotne bariery dla podejmowania przez osadzonych praktykowania aktywności uprzedzających ich przyszłe życie na wolności, ale jednak całkowicie ich nie eliminują. Potencjalne możliwości konstruowania siebie i swojego środowiska wolnościowego w przyszłości daje m.in. art. 102 k.k.w. Jasno określa zakres praw osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności. Jeden z punktów mówi o możliwości utrzymywania więzi z rodziną oraz innymi osobami bliskimi. Kontakt z rodziną oraz innymi osobami odbywa się zazwyczaj za pomocą korespondencji, rozmów telefonicznych czy też udzielanych widzeń. Osadzeni poprzez trwałe i satysfakcjonujące relacje z bliskimi mogą unikać sytuacji zagrażających, nie generować konfliktów, nie uczestniczyć w podkulturze więziennej. Niewątpliwie częste kontakty z osobami przebywającymi w środowisku wolnościowym pomagają w tworzeniu i realizacji planów w warunkach instytucji zamkniętych. Skazani posiadający sprecyzowany cel udanego powrotu do środowiska z przed osadzenia, motywację do działania oraz wystarczającą dawkę determinacji i przywiązania do celu, mają szanse na poszukiwanie i praktykowanie nowego stylu życia na wolności.

Stopień zaangażowania osadzonych w proces projektowania i zmiany siebie w warunkach izolacji penitencjarnej, z myślą o przyszłej sytuacji wolnościowej, jest miarą proaktywności oraz satysfakcjonującego przebiegu resocjalizacji penitencjarnej. Proaktywność jako strategiczne działanie osadzonych poprzez doświadczenie codzienności w warunkach izolacji więziennej zaczyna się od przystosowania środowiska więziennego z perspektywy ćwiczenia i dopasowywania się do przyszłego życia wolnościowego tu i teraz. W codzienności więziennej osadzony stara się „stworzyć sobie”, w ramach nadarzających się okazji i możliwości, warunki najbardziej odpowiadające nie tylko jego preferencjom w aktualnym środowisku, ale także przyszłym środowisku wolnościowym.

Dlatego też, osadzony może albo działać, albo nic nie robić (Bańka, 2010a). W pierwszym przypadku może on np. domagać się przemieszczenia do innej celi mieszkalnej, innego oddziału czy też uczestniczyć w życiu społeczności więziennej. Poszukiwanie możliwości zmiany proaktywnej może przybierać formy nawiązywania kontaktów z wychowawcą, psychologiem czy też pracownikami działu ochrony. W przypadku postawy nicnierobienia osadzeni wykazują jedynie postawę konsumpcyjną i roszczeniową (Bańka, 2010b). Nie będąc zainteresowani „realną” pracą nad sobą, preferują instrumentalne sposoby działania dające wyłącznie korzyści bieżące i realizowalne jedynie w sytuacji więziennej w ramach dysfunkcyjnego przystosowania do środowiska i organizacji totalnej (Bańka i Wołowska, 2007).

KONSTRUKCJA SKALI PROAKTYWNOŚCI W IZOLACJI WIĘZIENNEJ

Celem badań przedstawionych w dalszej części artykułu było skonstruowanie skali umożliwiającej pomiar spostrzeganej proaktywności więźniów w warunkach izolacji więziennej. Jak wskazują cytowane wcześniej badania nad proaktywnością w różnych sytuacjach środowiskowych, działania uprzedzające sytuacje przyszłe w aktualnie dostępnej sytuacji i w aktualnych okolicznościach są z reguły zachowaniami koniecznymi dla osiągnięcia sukcesu w tzw. rzeczywistości rozmytej (*fuzzy reality*) (Schneider, 2001). Tego typu zachowania choć były przedmiotem licznych badań w najróżnorodniejszych środowiskach organizacyjnych, to jednak w sytuacji uwięzienia badania takie nie były dotychczas robione. Dlatego też celem prezentowanych w dalszej części artykułu badań jest przedstawienie konstrukcji i wstępnej charakterystyki skali do badania proaktywności w sytuacji izolacji więziennej. Zgodnie z zalecaną procedurą tworzenia narzędzi pomiarowych (Zawadzki, 2006) konstrukcja skali przebiegała w kilku etapach, które szczegółowo opisano w dalszych częściach artykułu.

OPRACOWANIE WSTĘPNEJ WERSJI SKALI

Punktem wyjścia do stworzenia Skali Proaktywności w Izolacji więziennej (SPIW) były wcześniej opracowane przez A.Bańkę skale proaktywności, takie jak: Skala Proaktywności w Karierze Międzynarodowej (Bańka, 2005, 2007; Sadowski, 2006), Skala Proaktywności Ogólnej (SPO) i Skala Proaktywności w Karierze (SPK) (Bańka, w druku). W celu wyodrębnienia wyjściowej puli pozycji nowej skali przeanalizowano treść dotychczasowych skal proaktywności pod względem ich dopasowania do sytuacji izolacji penitencjarnej.

Na podstawie szczegółowej analizy treści zebranego w ten sposób materiału określono wstępnie cztery klasy twierdzeń, które zdefiniowano jako: 1) Zachowania związane z proaktywnością ogólną; 2) Zachowania związane z poszukiwaniem informacji; 3) Zachowania związane z budowaniem relacji interpersonalnych; 4) Zachowa-

nia ukierunkowane na wykorzystywanie dobrych relacji z pomocnymi ludźmi.

Opracowując wstępną pulę stwierdzeń opisujących zachowania proaktywne osadzonych wykorzystano oryginalne wypowiedzi wyżej wymienionych skal A.Bańki. Modyfikacja treści stwierdzeń dotyczyła głównie dopasowania ich do środowiska penitencjarnego oraz poziomu ich rozumienia przez osadzonych. Wygenerowano w ten sposób pulę 26 pozycji. Ta początkowa, składająca się z 26 pozycji wersja kwestionariusza została uzupełniona o instrukcję oraz skalę odpowiedzi. Zastosowano 5-cio stopniową skalę (typu Likerta), dla której podano następujące opisy punktów na skali: 1 – oznacza „nigdy” 2 – oznacza „bardzo rzadko” 3 – „często” 4 – oznacza „bardzo często” 5 – oznacza „zawsze”. Obok każdej pozycji umieszczono cyfry od 1 do 5. W instrukcji proszono o zakreślenie jednej cyfry odpowiadającej temu, na ile dane stwierdzenie odnosi się do własnego doświadczenia.

STRUKTURA CZYNNIKOWA SKALI I JEJ WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE

Przeprowadzono badanie 1, którego celem była selekcja pozycji skali oraz sprawdzenie właściwości psychometrycznych eksperymentalnej wersji skali: zbadanie jej struktury – ustalenie liczby czynników, sprawdzenie mocy dyskryminacyjnej pozycji i wstępna weryfikacja rzetelności narzędzia.

Osoby badane

W badaniu 1. wzięło udział 163 osoby (w tym 72 kobiety, które stanowiły 43% próby), w wieku od 19 do 67 lat, średnia wieku – 38 lat ($SD=11,12$). Uczestnikami badania byli skazani odbywające karę pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Opolu oraz skazane przebywające w OZ Turawa.

WYNIKI I DYSKUSJA

Analizę czynnikową poprzedzono sprawdzeniem założeń do jej wykonania. Test sferyczności Bartletta okazał się istotny: $\chi^2(163)=1703,02$; $p<.001$, także miara $KMO=.854$ sugerowała adekwatność próby do przeprowadzenia analizy czynnikowej. Analiza rzetelności dla pierwotnej wersji Skali proaktywności w izolacji więziennej zawierającej 26 pytań wynosi .906, jest zatem bardzo wysoka. Pozycje kwestionariusza są wyraźnie ze sobą skorelowane. W Tabeli 1 znajduje się lista 26 stwierdzeń

Wykonano eksploracyjną analizę czynnikową metodą osi głównych (*principal-axis factoring*), dla 26 pozycji eksperymentalnej wersji SPIW. Analiza wstępnego rozwiązania w oparciu o wartości własne składowych oraz *scree-test* Cattella sugerowała rozwiązanie czteroczynnikowe. Zarówno kształt osypiska (punkt załamania krzywej), jak i wartości własne czynników – cztery powyżej jedności (pierwszy o wartości własnej 8.06, drugi 2.27, trzeci 1.67 oraz czwarty 1.29), które wyjaśniały łącznie 59.80% wariancji. Uzyskane wyniki stanowiły podstawę

Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej

Tabela 1

Pozycje wyjściowej puli SPIW ze średnimi, SD, współczynnikami korelacji pozycji z całością skali oraz alfa Cronbacha

Pozycje skali	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>r</i>	<i>alfa</i>
1. Odkąd siedzę w więzieniu cały czas poszukuję nowych sposobów radzenia sobie z przerwana ciągłością życia.	3.73	1.019	.441	.904
2. W zakładzie karnym, staram się działać konstruktywnie, aby lepiej funkcjonować tu i teraz, jak i w przyszłości.	4.17	.918	.402	.904
3. Codziennie, poprzez różne kontakty, staram się wzmacniać swoją wiarę, w to że moje życie jeszcze się zmieni na lepsze.	4.04	1.012	.378	.905
4. Nic mnie bardziej nie cieszy niż to, gdy widzę, że moje więzienne sposoby na „przetrwanie” mogą okazać się przydatne w przyszłym życiu na wolności.	3.71	1.122	.419	.904
5. Jeżeli widzę, że coś podczas odbywania kary może utrudnić mi życie na wolności, to staram się to zmienić.	4.02	.972	.352	.905
6. W nadziei na udane życia na wolności bronię własnej wizji, na więzienne „przetrwanie” nawet wbrew innym osobom.	3.79	1.148	.467	.903
7. Poszukuję wielu możliwości, aby jak najlepiej funkcjonować w warunkach więziennych.	4.16	.909	.544	.902
8. Zawsze realizuję swój plan na życie, nie zważając na przeszkody zmniejszające szanse jego powodzenie wskutek izolacji więziennej.	3.75	1.193	.484	.903
9. Aby osiągnąć swoje cele życiowe po odbyciu kary więzienia, staram się tu i teraz widzieć więcej niż inni.	4.02	.991	.468	.903
10. Z myślą o udanym życiu na wolności poszukuję lepszych sposobów na „przetrwanie” w więzieniu.	3.90	1.038	.613	.900
11. Mam nadzieję, że spotkam osoby, które w jakiś sposób pomogą mi „przetwrać” trudny okres izolacji penitencjarnej.	3.60	1.194	.606	.900
12. Kontaktuje się z osobami, które mogą mi pomóc w lepszym wykorzystaniu czasu izolacji penitencjarnej do poradzenia sobie z przyszłymi problemami życia na wolności.	3.50	1.224	.575	.901
13. Staram się posiąść kontakty, które w więzieniu umożliwią mi „przetrwanie” w nadziei na udany powrót do przerwanej karą ciągłości życia.	3.35	1.274	.623	.900
14. Mimo izolacji penitencjarnej próbuję tak postępować, aby krąg pomocnych mi osób stale się powiększał.	3.70	1.150	.638	.900
15. Informuję inne osoby w sposób cierpliwy i konkretny, jaką pomocą jestem zainteresowany(a) w warunkach więziennych.	3.77	1.046	.545	.902
16. Pytam współosadzonych oraz pracowników Służby Więziennej o radę, jak lepiej funkcjonować w sytuacji izolacji więziennej.	3.34	1.311	.552	.901
17. Staram się rozmawiać z bliższą i dalszą rodziną o moim pobycie w więzieniu oraz mojej i naszej przyszłości.	3.96	1.344	.465	.903
18. Biorę przykład z osób skazanych w sposób podobny do mnie, które w najmniej problematyczny sposób przeszły trudy izolacji penitencjarnej.	3.25	1.213	.610	.900
19. Słucham wskazówek ludzi, którzy mieli podobne problemy do moich podczas odbywania kary pozbawienia wolności.	3.39	1.268	.565	.901
20. Poszukuję informacji, dzięki którym możliwe byłoby szybsze wyjście na wolność.	4.09	1.159	.537	.902
21. Pomimo przebywania w izolacji penitencjarnej staram się kontaktować z wszystkimi ludźmi, którzy mogliby mi pomóc w powrocie do normalnego życia na wolności.	3.94	1.124	.582	.901
22. Staram się być na bieżąco z obowiązującymi przepisami prawnymi, aby z perspektywy przyszłego życia wolnościowego mieć większą kontrolę nad zmianami jakie zachodzą wokół mnie.	3.96	1.044	.423	.904
23. Regularnie zapoznaję się z informacjami, które mogą mi pomóc w szybszym wyjściu na wolność.	4.00	1.106	.447	.903
24. Stale poszukuje nowych rozwiązań, aby w kontakcie z pracownikami służby więziennej być uważanym za osobę kompetentną.	3.74	1.081	.473	.903
25. Nawiązuję kontakty z instytucjami, które mogą mieć pozytywny wpływ na mój pobyt w zakładzie karnym i przyszłe życie.	2.78	1.401	.312	.907
26. Staram się nawiązywać i utrzymywać kontakty z pracownikami administracji więziennej, by zwiększyć swoje szanse na udane życie po odbyciu kary.	2.58	1.426	.411	.905

do przyjęcia wstępnego rozwiązania z czterema czynnikami.

Następnie została wykonana reanaliza z zadanym rozwiązaniem czteroczynnikowym oraz rotacją Oblimin z normalizacją Kaisera. W oparciu o jej wyniki – wartości ładunków czynnikowych, a także sprawdzaną równoległą moc dyskryminacyjną pozycji, wybrano pozycje, które najsilniej łądowały dany czynnik przy jak najniższym ładunku drugiego czynnika. Dodatkowo wyeliminowano pozycje, których korelacja z własną skalą była słaba, a ich wyeliminowanie podwyższało rzetelność danej skali.

W wyniku tak przeprowadzonej selekcji wyodrębniono 4 czynniki, każdy składał się z określonej liczby pozycji. I tak dla pierwszego czynnika liczba pozycji wynosi 5, dla drugiego 4, dla trzeciego 4, dla czwartego 2. Na da-

nych dla 16 pozycji powtórzono analizę z rotacją Oblimin z normalizacją Kaisera, ponownie sprawdzając strukturę skali SPIW. Wyniki tej analizy – ładunki czynnikowe dla kolejnych pozycji zawiera Tabela 2. Cztery czynniki uzyskały wartości własne odpowiednio: 1. czynnik: 5.25, 2. czynnik: 1.75, 3. czynnik: 1.45; 4. czynnik: 1.04, łącznie wyjaśniając 59.43 % wariancji. Ładunki czynnikowe wszystkich pozycji uzyskały wartości własnego czynnika powyżej .48, przy jednoczesnym ładunku drugiego czynnika poniżej .26. Wybrane pozycje uzyskały również zadowalające miary mocy dyskryminacyjnej – wszystkie wartości współczynników korelacji pozycji z własną skalą przekraczają wartość .35. Ich szczegółowe wartości zawiera Tabela 2. Jednak w wyniku analizy indeksów modyfikacji, jaka została przeprowadzona w CFA dla

Tabela 2

Ładunki czynnikowe oraz alfa Cronbacha pozycji Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW) w wersji czteroczynnikowej 15. pozycyjnej

Treść pozycji	1	2	3	alfa
CZYNNIK 1 – Proaktywność adaptacyjna doraźna				.794
16. Pytam współosadzonych oraz pracowników Służby Więziennej o radę, jak lepiej funkcjonować w sytuacji izolacji więziennej.	.754			.729
18. Biorę przykład z osób skazanych w sposób podobny do mnie, które w najmniej problematyczny sposób przeszły trudy izolacji penitencjarnej.	.758			.728
19. Słucham wskazówek ludzi, którzy mieli podobne problemy do moich podczas odbywania kary pozbawienia wolności.	.810			.712
24. Stale poszukuje nowych rozwiązań, aby w kontakcie z pracownikami służby więziennej być uważanym za osobę kompetentną.	.523			.799
26. Staram się nawiązywać i utrzymywać kontakty z pracownikami administracji więziennej, by zwiększyć swoje szanse na udane życie po odbyciu kary.	.624			.778
CZYNNIK 2 – Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna				.667
6. W nadziei na udane życia na wolności bronię własnej wizji, na więzienne „przetrwanie” nawet wbrew innym osobom.		.780		.568
9. Aby osiągnąć swoje cele życiowe po odbyciu kary więzienia, staram się tu i teraz widzieć więcej niż inni.		.757		.554
10. Z myślą o udanym życiu na wolności poszukuję lepszych sposobów na „przetrwanie” w więzieniu.		.635		.550
17. Staram się rozmawiać z bliższą i dalszą rodziną o moim pobycie w więzieniu oraz mojej i naszej przyszłości.		.400		.690
CZYNNIK 3 – Proaktywność adaptacyjna projekcyjna				.794
20. Poszukuję informacji, dzięki którym możliwe byłoby szybsze wyjście na wolność.			.788	.706
21. Wierzę, iż moje doświadczenia i kontakty są wystarczające, by nie bać się robienia kariery.			.757	.726
22. Staram się być na bieżąco z obowiązującymi przepisami prawnymi, aby z perspektywy przyszłego życia wolnościowego mieć większą kontrolę nad zmianami jakie zachodzą wokół mnie.			.635	.790
23. Regularnie zapoznaję się z informacjami, które mogą mi pomóc w szybszym wyjściu na wolność.			.744	.748
CZYNNIK 4 – Proaktywność globalna				.569
1. Odkąd siedzę w więzieniu cały czas poszukuję nowych sposobów radzenia sobie z przerwą ciągłością życia.			.787	–
2. W zakładzie karnym, staram się działać konstruktywnie, aby lepiej funkcjonować tu i teraz, jak i w przyszłości.			.751	–

tego rozwiązania, zdecydowano się na odrzucenie pozycji 8., w wyniku czego ostateczna wersja pełnej skali SPI zawiera 15 itemów.

W Tabeli 2. umieszczono średnie i odchylenia standardowe dla czterech czynników SPIW 15. Pozycyjnej: 1) Proaktywność w poszukiwaniu informacji w środowisku więziennym; 2) Proaktywność w poczuciu własnej kompetencji oraz poczuciu wsparcia ze strony rodziny; 3) Proaktywność w poszukiwaniu kontaktów międzyludzkich oraz informacji specjalistycznych; 4) Proaktywność globalna. Obliczono także współczynniki alfa Cronbacha, a ich wartości, które zamieszczone są w Tabeli 2. wskazują, że zarówno cała SPIW, jak i poszczególne pozycje charakteryzują się akceptowanymi poziomami rzetelności.

Uzyskane w toku badań wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej można uznać za potwierdzające różne możliwości struktury czynnikowej SPIW. Jak wynika z przeprowadzonych analiz, wszystkie 15 stwierdzeń ostatecznej wersji Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej są poprawnie wysyczone „własnym” czynnikiem, przy jednoczesnym niewielkim wysyceniu drugim czynnikiem. Ponadto, jak widać z danych w Tabeli 1., wyniki potwierdzają niebudzącą sprzeciwu moc dyskryminacyjną poszczególnych pozycji, a także zadowalającą zgodność wewnętrzną całej skali, jak i czterech wyszczególnionych czynników SPIW. Wobec powyższego, podjęto dalsze badania nad walidacją skali weryfikując jej trafność wewnętrzną oraz testując wstępnie trafność zbieżną i różnicową.

WERYFIKACJA STRUKTURY SKALI – ANALIZA KONFIRMACYJNA

Rezultaty uzyskane w EFA okazały się solidną podstawą do dalszej walidacji struktury SPIW przy wykorzystaniu konfirmacyjnej analizy czynnikowej (Harrington, 2009; Kline, 2011), którą wykonano w Amos 20.00. Na macierzy danych surowych przeprowadzono CFA metodą uogólnionych najmniejszych kwadratów (*Generalized Least Squares Estimates*). Sprawdzono założenia dla estymacji GLS (por. Konarski, 2009) obliczając normalność

rozkładu zmiennych oraz normalność wielozmiennową. Policzone wskaźniki uzyskały wartości pozwalające przyjąć, że rozkłady zmiennych obserwacyjnych oraz ich łączny rozkład wielowymiarowy nie odbiegają znacząco od rozkładu normalnego.

Ostatecznie przetestowano pięć różnych modeli. Pierwszy z nich zakładał, że wszystkie pozycje SPIW z 26. pozycjami tworzą jeden czynnik. W świetle uzyskanych wyników (indeksy dopasowania zamieszczone w Tabeli 3.) należy stwierdzić, iż model 1. jednoczynnikowy wbrew oczekiwaniom spełnia kryteria dopasowania (Harrington, 2009; Konarski, 2009), a więc istnienie jednego spójnego czynnika może być uznane za trafne dla badanej skali.

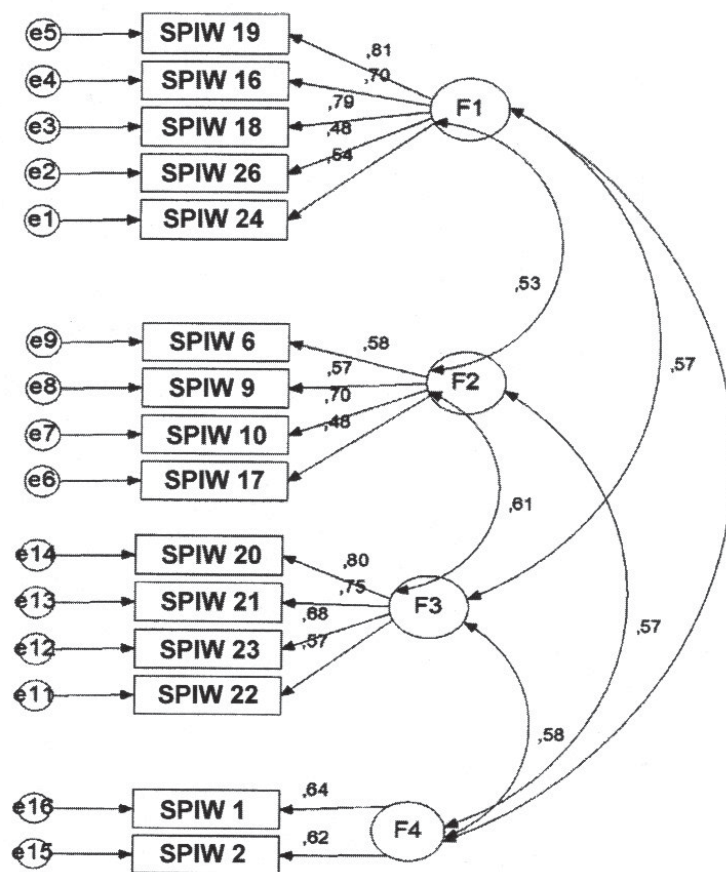
Następnie sprawdzono dopasowanie modelu 3. (Ryc. 1) z czterema zmiennymi latentnymi. Jak widać z wartości wskaźników dopasowania zawartych w Tabeli 3., model 3. należy uznać za dobrze dopasowany. W modelu trzecim (Ryc. 1) wynik testu sferyczności Bartletta $\Delta\chi^2(15)=115.128$; $p<.000$ okazał się istotny, natomiast miara KMO jest na poziomie .698. Świadczy to niewątpliwie o akceptowalnym dopasowaniu modelu, co potwierdza wynik RMSEA dla przedstawionego modelu. Z drugiej strony wielkość błędu aproksymacji (RMSEA) wyniosła .048 – poziom dopuszczalny dla modelu dobrze dopasowanego, nie przekroczyła jednak poziomu modelu błędnego. Indeksy GFI i AGFI wskazują na właściwe dopasowanie modelu 3. W tym modelu, standaryzowane współczynniki regresji (ładunki czynnikowe) dla pierwszego czynnika znajdują się w przedziale od .62 do .81, dla drugiego w przedziale od .40 do .78, dla trzeciego w przedziale .74 do .79, natomiast dla 4. czynnika .75 do .78. A zatem współczynniki regresji dla wszystkich pozycji okazały się statystycznie istotne.

Jednakże wartość psychometryczna modelu 3. z merytorycznego punktu widzenia może pozostawać dyskusyjna. Związane jest to ze stosunkowo niewielką liczbą pytań diagnostycznych, wchodzących w skład czynnika 4. Proaktywność Globalna. W związku z powyższym, postanowiono wyeliminować z modelu pozycje 1 i 2, a następnie sprawdzić dopasowanie modelu 4., tzn. SPIW 13. pozycyjnego obliczając w Amosie dopasowanie struktury

Tabela 3
Wskaźniki dopasowania modeli w konfirmacyjnej analizie czynnikowej (N=163)

MODEL	Ch ²	RMSEA	RMR	NFI	GFI	AGFI
Model 1. 1-czynnikowy SPIW26	490.730	.068	.228	.074	.752	.709
Model 2. 1-czynnikowy SPIW13	168.330	.098	.265	.214	.840	.780
Model 3. 4-czynnikowy SPIW15	115.128	.048	.076	.885	.918	.883
Model 4. 3-czynnikowy SPIW13	96.643	.059	.083	.864	.920	.883
Model 5. 2-czynnikowy SPIW5	1.488	.000	.028	.985	.996	.986

Symbole w tabeli oznaczają: RMSEA – Root Mean Square Error, GFI – Goodness of Fit Index, AGFI – Adjusted Goodness of Fit Index

Ryc. 1. Model SPIW 15. pozycyjny dla rozwiązania czteroczynnikowego

trzykomponentowej do danych empirycznych. Zanim to jednak uczyniono, przeprowadzono powtórzoną EFA z zadanymi 3. czynnikami. Rzetelność całej skali nie uległa zmianie, natomiast dla czynnika pierwszego (obejmującego pozycje: 16, 18, 19, 24, 26) *alfa* Cronbacha wynosi .794, dla czynnika drugiego (pozycje: 6, 9, 10, 17) *alfa* Cronbacha wynosi .667, dla czynnika trzeciego (pozycje: 20, 21, 22, 23) *alfa* Cronbacha wynosi .794.

Dla 13. pozycyjnego SPIW sprawdzono też w CFA dopasowanie do danych empirycznych rozwiązania jedno-czynnikowego – model 2. Jak wynika z Tabeli 3 osiągnięte w obliczeniach parametry pozwalają przyjąć analizowany model jako dopasowany, choć wskaźnik RMSEA przyjmuje wartość graniczną dopasowania modelu SPIW13. pozycyjnego do danych empirycznych.

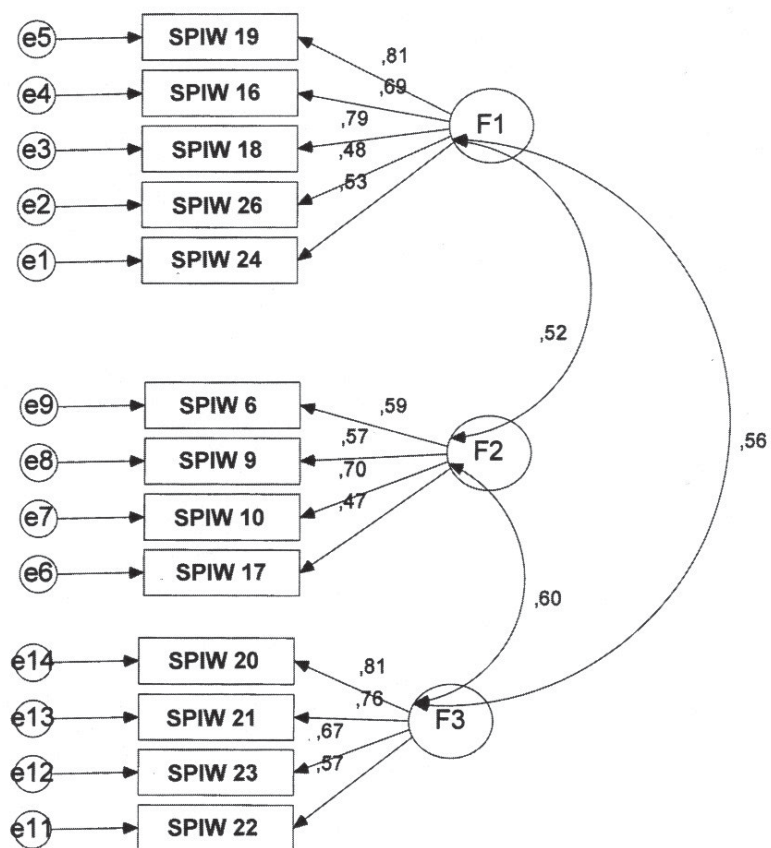
W ostatnim utworzonym modelu (model 5. z dwoma czynnikami) skupiono się na wyodrębnieniu czynników w wyniku eliminacji na podstawie indeksów modyfikacji wszystkich pozycji, które były wysyczone ładunkami innego czynnika. W ten sposób wyodrębniono skalę 5.

pozycyjną składającą się z dwóch czynników (Ryc. 3.). Jej parametry zamieszczone w Tabeli 3. wyraźnie dowodzą, że od strony psychometrycznej jest to model najlepiej dopasowany do danych empirycznych, ale jego wartość merytoryczna, jak i trafność musi być poddana sprawdzeniu.

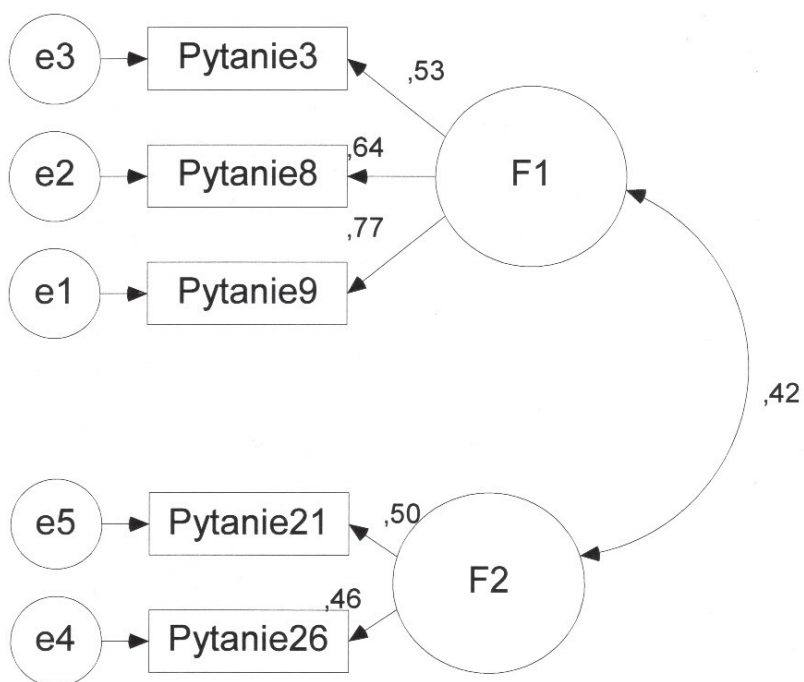
Reasumując należy stwierdzić, iż przedstawione powyżej rezultaty konfirmacyjnej analizy czynnikowej uzyskane w badaniu 2. stanowią potwierdzenie struktury skali, którą tworzą cztery czynniki. Korelacja między wymiarami okazała się na umiarkowanie pozytywna, co sugeruje, że wymiary SPIW należy traktować jako względnie odrębne, choć nie ortogonalne.

WNIOSKI

Zaprezentowane w artykule wyniki dwóch badań pozwalają przyjąć, że Skala Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW) charakteryzuje się satysfakcjonującymi właściwościami psychometrycznymi i może stanowić

Ryc. 2. Model SPIW 13. pozycyjny dla rozwiązania trójczynnikowego

Ryc. 3. Model SPIW 5. pozycyjny dla rozwiązania dwuczynnikowego

przydatne narzędzie do badania proaktywności w środowisku opresyjnym. Porównanie modeli analizowanych w CFA wyraźnie świadczy o tym, że najbardziej zadowalającym modelem jest 15 pozycyjny model SPIW z 4. czynnikami. Wartości uzyskane w indeksach GFI i AGFI wskazują na dobre dopasowanie tego modelu oraz warto też wskazać, że wskaźnik wielkości błędu aproksymacji (RMSEA) nie przekracza, poziomu .05, jak ma to miejsce w modelu 4. z trzema czynnikami (zob. Tabela 3). Wskazuje to zatem na lepsze dopasowanie modelu czteroczynnikowego do danych niż w przypadku modelu trzyczynnikowego. W modelu 4. współczynniki regresji dla czynnika pierwszego – Proaktywność Adaptacyjna Doraźna (proaktywność w poszukiwaniu informacji w środowisku więziennym) znajdują się w przedziale od .54 do .81. W drugim czynniku – Proaktywność Adaptacyjna Kontynuacyjna (proaktywność w pozyskiwaniu poczucia własnej kompetencji oraz poczucia wsparcia ze strony rodziny) ładunki czynnikowe znajdują się w przedziale od .48 do .70, w trzecim czynniku – Proaktywność Adaptacyjna Projekcyjna (proaktywność w poszukiwaniu kontaktów międzyludzkich oraz informacji specjalistycznych) w przedziale od .57 do .80, natomiast w czynniku Proaktywność Globalna wynoszą od .62 do .64.

Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej sugerujące czterowymiarową strukturę skali potwierdza wykonana w badaniu drugim konfirmacyjna analiza czynnikowa. Wykonane w badaniu drugim inne analizy wskazują również na alternatywne możliwe rozwiązania w kontekście struktury skali, albowiem w żadnym z testowanych modeli nie można mówić o poważnych niedopasowaniach do danych. Z drugiej strony wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej dowodzą słuszności przyjęcia rozwiązania w oparciu o model z czterema czynnikami. Na każdy z wymiarów przypada inna ilość pytań składowych. W ostatnim tj. czwartym wymiarze, nazwanym proaktywnością globalną, wyróżniamy tylko dwa pytania wchodzące w jego skład (np. odkąd siedzę w więzieniu cały czas poszukuję nowych sposobów radzenia sobie z przerwana ciągłością życia). Ma to niewątpliwie wpływ na stosunkowo niską rzetelność ostatniego czynnika.

Należy zaznaczyć, że SPIW uzyskała zadowalające wskaźniki rzetelności. Wszystkie cztery wyodrębnione czynniki charakteryzują się akceptowalnymi wynikami miary zgodności wewnętrznej. Trzy pierwsze czynniki uzyskały satysfakcjonujące wyniki (co najmniej .66) współczynników *alfa* Cronbacha, co świadczy o wysokiej rzetelności narzędzia. Jedynie czwarty czynnik nie przekroczył granicy .60, co ma związek z niską pulą pytań wchodzących w skład tego czynnika.

Zaprezentowane w artykule badania nad skalą proaktywności w izolacji więziennej są zachęcające i wytyczają wskazówki do dalszych badań rozwojowych nad tym narzędziem. W dalszych badaniach trzeba będzie sprawdzić przede wszystkim trafność kryterialną SPIW. Sądzimy ponadto, że w dalszej perspektywie, zastosowanie SPIW może również ułatwić opracowanie wytycznych do prowadzenia szkoleń zwiększających kompetencje

pracowników służby więziennej w przygotowywaniu osadzonych do życia wolnościowego. Kwestia ta jest istotna z tego powodu, że systematycznie rośnie rola efektywności programów resocjalizacji penitencjarnej.

LITERATURA

- Aspinwall, L.G., Taylor, S.E. (1997). A stitch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*, 121, 417–436.
- Aspinwall, L.G., Leaf, S.L. (2002). In search of the unique aspects of hope: Pinning our hopes on positive emotions, future-oriented thinking, hard times, and other people. *Psychological Inquiry*, 13, 276–288.
- Aspinwall, L.G., Sechrist, G.B., Jones, P.R. (2005). Expect the best and prepare for the worst: Anticipatory coping and preparations for Y2K. *Motivation and Emotion* [special issue].
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.
- Bańka, A. (2005). *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*. Poznań-Warszawa: Print-B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Bańka, A. (2007). *Psychologiczne doradztwo karier*. Poznań: SPiA.
- Bańka, A. (2009). Proaktywność – inencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczanie codzienności. W: H. Wrona-Polańska, W. Czerniawska, W., Wrona, L. (red.), *Szkice o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu*. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny.
- Bańka, A. (2010a). W poszukiwaniu wartości życia. Między nicnierobieniem a oczekiwaniem na najlepsze i przygotowywaniem się na najgorsze. W: L. Suchocka, R. Sztembis (red), *Człowieka i dzieło*. Lublin: KUL.
- Bańka, A. (2010b). Konsumpcja afordancji środowiskowych a przestrzenna lokacja i relokacja tożsamości. W: M. Górnik-Derose, M. Zawadzka (red.), *Konsumpcja w życiu, życie w konsumpcji: psychologiczne ścieżki współzależności*. Gdańsk: GWP.
- Bańka, A. (2012a). Przedsiębiorczość w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości. O formowaniu się tożsamości nowego typu. W: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość. Źródła i uwarunkowania psychologiczne*. Warszawa: Difin.
- Bańka, A. (2012). Design tożsamości a przystosowanie osobowości zawodowej do płynnej rzeczywistości rynku pracy. *Szkola, Zawód, Praca*, 3, 11-31.
- Bańka, A. (w druku). *Intencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów: Konstrukcja i charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności*. *Czasopismo Psychologiczne*, 20, 1.
- Bańka, A., Wołowska, A. (2007). Geneza i rozwój pojęcia przywiązania w koncepcjach funkcjonalności – dysfunkcjonalności przystosowania do środowiska oraz organizacji. W: M. Strykowska (red.), *Funkcjonalne i dysfunkcjonalne zjawiska organizacyjne* (s. 41-81). Poznań: UAM.
- Bateman, T.S., Crant, J.M. (1993). The proactive component of organizational behavior. *Journal of Occupational Behavior*, 14, 103–118.

- Brandstädter J. (1990). Development as a personal and cultural construction. W: G.R. Semin, K.J. Gergen (red.), *Everyday understanding*. London, Sage Publications.
- Ciosek, M. (1993). *Izolacja więzienna*. Gdańsk: Stella Marius.
- Ciosek, M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Crant, M.J. (1995). The proactive personality scale and objective job performance among real estate agents. *Journal of Applied Psychology*, 80, 4, 532-237.
- Crant, J.M., (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26, 435-462.
- De Ridder, D., Kuijer, R., Ouwehand, C. (2007). Does confrontation with potential goal failure promote self-regulation? Examining the role of distress in the pursuit of weight goals. *Psychology & Health*, 22, 6, 677-698.
- Ellenberger, H.E. (1971). Behaviour under involuntary confinement. W: A.D Esser (red.), *Behaviour and environment*. New York: Plenum Press.
- Frese, M., Stewart, J., Hannover, B. (1987). Goal orientation and planfulness: action style as personality concepts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1182-1194.
- Frese, M., Kring, W., Soose, A., Zempel, J. (1996). Personal initiative at work: Differences between East and West Germany. *Academy of Management Journal*, 39, 37-63.
- Frese, M., Fay, D., Hilburger, T., Leng, K., Tag, A., (1997). The concept of personal initiative: Operationalization, reliability and validity in two German sample. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 139-161.
- Goffman, E. (1975). Charakterystyka instytucji totalnych. W: A. Derczyński, J. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*. Warszawa: PWN.
- Kline, R.B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3-wyd.). New York, London: The Guilford Press.
- Konarski, R. (2009). *Modele równań strukturalnych. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN.
- Kosewski, M. (1985). *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Lipkowski, O. (1988). *Resocjalizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Machel, H. (1994). *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Machel, H. (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Wydawnictwo ARCHE.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system realizujący plany*. Gdańsk: GWP.
- Morrison, E.W., Phelps, C.C. (1999). Taking charge at work: Extra-role efforts to initiate workplace change. *Academy of Management Journal*, 42, 403-419.
- Niewiadomska, I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Oettingen, G., Mayer, D., Thorpe, J.S., Janetzke, H., Lorenz, S. (2005). Turning fantasies about positive and negative futures into self-improvement goals. *Motivation and Emotion*, 29, 4, 237-267.
- Oettingen, G., Hagenah, M. (2005). Fantasies and the self-regulation of competence. W: A. Elliot., C. Dweck (red.), *Handbook of competence and motivation* (s. 647-665). New York: Guilford.
- Ouwehand, C., De Ridder, D.T.D., Bensing, J.M. (2008). Individual differences in the use of proactive coping strategies by middle-aged and older adults. *Personality & Individual Differences*, 45, 1, 28-33.
- Parker, S.K. (1998). Enhancing role breadth self-efficacy: The role of job enrichment and other organizational interventions. *Journal of Applied Psychology*, 83, 835-852.
- Porowski, M. (1985). Karanie a resocjalizacja. *Studia Kryminalistyczne, Kryminologiczne i Penitencjarne*, 16.
- Pospiszyl, K. (1998) *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Rokeach, M. (1973b). *The nature of human value*. London: The Free Press.
- Sadowski, S. (2006). Ocena Skali Proaktywności w Karierze Międzynarodowej. *Czasopismo Psychologiczne*, 12, 2, 179-189.
- Sanna, L.C., Chang, E.C., Meier, S. (2001). Counterfactual thinking and self-motives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1023-1034.
- Seibert, S.E., Crant, J.M., Kraimer, M.L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84, 3, 416-427.
- Szewczuk, W. (1996). *Psychologia: zarys podręcznikowy* (tom 2, wyd. 1, s. 391). Warszawa: PZWS.
- Szymanowska A. (2003). *Więzienie i co dalej?* Warszawa: Wydawnictwo: Żak.
- Taylor, S.E., Pham, L.B., Rivkin, I.D., Armor, D.A. (1998). Harnessing the imagination: Mental stimulation, self-regulation, and coping. *American Psychologist*, 53, 429-439.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 90, poz. 557.
- Zawadzki, B. (2006). *Kwestionariusze osobowości. Strategie i procedura konstruowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.